

УДК [027.54.021:61](477)(091)

Золотий фонд медичної думки — невичерпне джерело знань

Раїса Павленко,
директор
Національної
наукової
медичної
бібліотеки
України

Лілія Правовєрова,
завідувач
відділу
Національної
наукової
медичної
бібліотеки
України

Надія Харченко,
завідувач
відділу
Національної
наукової
медичної
бібліотеки
України

За 75 років своєї діяльності Національна наукова медична бібліотека України (ННМБ) укомплектувала унікальні за своїм складом зібрання медичних творів друку, гідне найвищої оцінки. Її документальний фонд становить 1,5 млн пр. різних видань від творів XVI—XVII ст. до найновіших публікацій багатьма мовами світу (або на 35 мовах світу) і займає головне місце в системі державного довідково-інформаційного фонду медичної галузі.

Щорічно до фонду нашої бібліотеки надходить у середньому 15 000 пр. документів на різних носіях інформації: книги, періодичні видання, спеціальні види науково-технічної документації, аудіовізуальні матеріали, документація на електронних носіях інформації.

Окрасою Бібліотеки є рідкісні та раритетні видання XVI—XVII століть. У зібранні стародруків та раритетів, а їх близько 10000 пр., знаходяться книги, що є справжніми художніми шедеврами. Це твори медиків античного світу та епохи Відродження. Серед них — праця Педанія Діоскоріда із Анацери із граверним портретом автора та із коментарями лікаря із Сенеки Матіолі "Про медичні основи", присвячена римському імператору Максиміліану, видана в Венеції 1565 р. Цей фоліант викликає глибоке захоплення своїм змістом та художнім оформленням.

Безцінне видання легендарного Гіппократа, першого реформатора медицини. В його праці "Грецькі та латинські афоризми", виданій у 1695 р., рясно розкидані перлини лікарської мудрості, а в кожному вислові відчувається геніальний спостерігач, досвідчений лікар і глибокий мислитель.

Унікальною є книга Гіппократа "Про людську природу", видана у Страсбурзі в 1558 р., де автор розглядає організм людини як складову систему органів, які знаходяться у певному взаємовідношенні і виконують цілком визначені функції.

У фонді зберігаються книги Клавдія Галена — найвидатнішого лікаря-вченого імператорського Риму, енциклопедиста, праці якого користувалися безприкладним в історії медицини авторитетом в усіх наступних покоління лікарів протягом XIII століть до епохи Відродження.

Надзвичайно цікава праця професора Падуанської медичної школи "Про будову тіла людини" Андреаса Везалія (1582), в якій автор виявив глибокі знання з анатомії. Досліджуючи людські трупи, він виправив усю тогочасну анатомію, відзначив майже 200 істотних помилок. Взагалі,

книги А.Везалія відзначаються високохудожніми ілюстраціями з виконаними на міді гравюрами.

Епохальні праці "Анатомічні дослідження", "Про рух серця та циркуляцію крові", Вільямса Гарвея, учня Падуанської школи, який відкрив велике коло кровообігу, видана у 1661 р. у Роттердамі. А у книзі Корнелія Цельса "Про медицину", видрукованій у Парижі (1823), ми знаходимо перший опис операції катаракти, яку успішно робили вже лікарі Вавилону за 2—2,5 тисячі років до н.е. Цей трактат, знайдений ще у XV ст., є унікальним джерелом, що висвітлює стан медицини античних часів після Гіппократа. Лише завдяки Цельсові ми знаємо про працю Герафіла, Еразістрата та інших видатних вчених Олександрійської школи, оригінали яких безповоротно загинули.

Надзвичайно цікаві багатотомні видання М.Платена "Новий спосіб лікування", де лікування базується на природних засобах без ліків; Себастьяна Кнейпа "Мое водолікування хвороб та зберігання здоров'я", надрукована у Кемптені у 1893 р., де автор розкриває методику лікування водою, яку перевіряв на собі впродовж 35 років.

У Бібліотеці знаходяться книги, видані видатними друкарями Голандії Ельзевірами, династією Плантенів з Антверпену а також твори Авіценни, Бекона, Гліссона, Ланцизіа, Собатьє та ін. Є й знаменитий енциклопедичний словник Ф.Брокгауза і Єфрона. Всі ці раритетні видання, з їхнім неповторним власним обличчям, особливою красою шрифтів, композицій, аркушів, сюжетними ілюстраціями, заставками, написами викликають великий інтерес у читачів бібліотеки.

У фонді зберігаються також книги XVIII—XIX століть відомих зарубіжних та російських вчених-медиків, такі як твори Луї Пастера, Роберта Коха, Теодора Більрота, Рудольфа Вірхова, М.Мудрова, М.Пирогова, Г.Захар'їна, С.Боткіна, О.Павлова, серед яких є багато прижиттєвих видань авторів.

Почесне місце займають твори видатних українських вчених-медиків, а саме: О.Самойловича — основоположника вітчизняної епідеміології, єдиного українського вченого — члена 12 європейських академій; Є.Мухіна — викладача анатомії Єлисаветградської медико-хірургічної школи; В.Каравасва — професора Київського університету, якому належить заслуга популяризації методу знеболювання при хірургічних операціях. Його підручник "Оперативна хірургія" (1873) популярний серед практикуючих лікарів і сьогодні.

На багатьох виданнях є надзвичайно цікаві власноручні дарчі написи, екслібриси.

Значну частину рідкісного фонду Бібліотеки становлять вітчизняні та зарубіжні періодичні видання. Серед них: "Военно-медицинский журнал" (з 1882), "Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии" (з 1840), земський медичний журнал "Врач" (з 1882), "Врачебная хроника Харьковской губернии" (з 1899). Всесвітньо відомі журнали "Deutsche medizinische wochenschrift" (з 1877), "Lancet" (з 1892), "JAMA" (з 1909) та багато інших.

Великою науковою цінністю бібліотечних фондів є книжкові колекції. Особливу увагу ННМБ приділяє формуванню національної книги, створює державний фонд "Медичної Українці", збирає книги з автографами найвідоміших медиків-сучасників. Серед них — авторські написи та присвяти від академиків М.Амосова, А.Возіанова, професорів Ю.Бернадського, С.Мачерет, лікарів-гомеопатів династії Попових, А.Романенка, А.Сердюка, І.Трахтенберга та багато інших, де автори висловлюють свою глибоку шану та любов до Бібліотеки. "Самой Родной и Настоящей библиотеке в мире, и лично Раисе Ивановне, благодаря кому достигнуты знания, степень, звание и становление, как хирурга и человека! Низкий Всем Вам Земной поклон!" — так пише доцент кафедри Харківського державного медичного університету П.Зам'ятін, даруючи свою книгу. А на відомій у світі книзі "Руководство по рефлексотерапии" (1984) Євгенія Мачерет і Іван Самосюк написали "Бібліотеці — поважному центру медицини, головній збирачці даного й багатьох інших праць на добру згадку".

"Національній медичній бібліотеці України — цей перший дарований примірник книжки в знак глибокої поваги і вдячності." Л.Піріг 22 жовтня 1998 р. — надпис автора академіка Л.Пірога на книзі: Л.Піріг "Медицина і Українське суспільство" (К., 1998).

"Колективу Державної наукової медичної бібліотеки, прекрасному зібранню професіоналів, який постійно дбає про розвиток медичної науки, тримає невичерпним джерело знань. З повагою автори. 12.05.03". — Надпис на книзі А.Сердюка, В.Прицкер "Завещание врача — профилактика" (К., 2003).

"В дарунок Державній науковій медичній бібліотеці... Хай бібліотека стане невичерпною скарбницею медичних знань для її читачів. З пошаною проф. Ірина Даценко 1999 р.". — Надпис автора на книзі І.Даценко, Р.Габович "Профілактична медицина. Загальна гігієна з основами екології" (К., 1999).

У далекому 1975 р. міністр охорони здоров'я А.Романенко підтримав ініціативу директора бібліотеки і підписав листа з проханням до вчених України надсилати свої твори до фондів бібліотеки. І сьогодні ця унікальна скарбниця медичної українки нараховує майже 2000 пр.

Визначне місце у книгозбірні займають книжкові колекції відомих українських учених-медиків: В.Барабова, В.Беліцера, Л.Громашевського, Л.Зарицького, Г.Писемського, Я.Фрумкіна, П.Шупика, подаровані бібліотеці.

У зібранні таких колекцій понад 9 тис. пр. документів, серед яких значна кількість конволютних видань.

Однією з перших, у 1967 р., надійшла в книгозбірню приватна бібліотека відомого акушера-гінеколога Г.Писемського. В ній — 2086 пр. документів. Григорій Федорович збирав книги протягом усього свого життя. Його бібліотека своїм наповненням відслідковує розвиток акушерства та гінекології того часу.

У тематичному спрямуванні пріоритетними в колекції є документи з фізіології вагітності, правильної організації та знеболювання пологів, гормональної терапії, гігієни жінки, з проблем раку в гінекології та його ранній діагностиці; наприклад: А.Китер "Руководство к изучению женских болезней" (СПб., 1858. — 511 с.); С.Менде "Руководство по

гинекологии для врачей и учащихся", переклад з німецької (Петроград, 1914. — 784 с.).

Історики медицини можуть почерпнути значну інформацію про медичних діячів у некрологах (В.Вастен, А.Максєв, В.Міллер, В.Снегірьов та ін.), а також корисним буде довідник Лахтіна М.Ю. "Краткий биографический словарь знаменитых врачей всех времен". (СПб., 1902. — 191 с.). Тут вміщені стислі біографічні дані про більш ніж 300 найвідоміших медиків.

Унікальним є прижиттєве видання М.Пірогова "Начала общей военно-полевой хирургии, взятые из наблюдений военно-госпитальной практики и воспоминаний о Крымской войне и Кавказской экспедиции". Видрукована книга в Дрездені в 1865 р., має 400 сторінок. Передмова написана самим автором. Видання вперше вийшло німецькою мовою в 1864 р. і лише через рік російською, хоча німецький переклад робився саме з російського варіанту. Книга є керівництвом для військових хірургів.

Хронологічні межі тематичних видань колекції охоплюють 1824—1937 роки. Тут слід відзначити книгу С.Купера "Начертание практической хирургии, излагаемой в настоящем ее состоянии на началах патологической и хирургической анатомии". Перекладена з англійської (М., 1824. — 345 с.), адже саме хірургічні методи лікування поступово займають важливе місце у другій половині XIX ст.

До практичних проблем розвитку акушерства і гінекології Г.Писемський підходив з позицій вченого. Багатьом документам з його колекції притаманне науково-оглядове висвітлення вітчизняного та зарубіжного досвіду цієї галузі. Ось чому багато в бібліотечному зібранні Григорія Федоровича матеріалів з'їздів, конгресів, сесій, звітів медичних товариств. Саме звіти представляють чималий інтерес для дослідників взагалі, бо несуть у собі інформацію історичного значення, а саме, про видатні постаті того часу. Зокрема, видання "Бесплатная больница Цесаревича Николая для чернорабочих. Отчет бесплатной больницы за 1-е десятилетие 1894—1904. В 2-х ч. (К., 1905) вміщує цікаві біографічні відомості про меценатів — засновників лікарні — сім'ю відомого цукрозаводчика Ніколи Артемійовича Терещенка, про його риси характеру, про дружину Пелагію Георгіївну та сина Івана Ніколовича, які теж зробили значний внесок у розвиток цієї лікарні.

Є в колекції також низка документів, які не мають медичного спрямування.

На книгах є штампи "Библиотека Г.Писемского", екслібриси "Д-ръ Г.Писемский".

У 1980 році до книгозбірні ННМБ надійшла колекція Лева Васильовича Громашевського, засновника та визнаного лідера радянської епідеміологічної школи, який опублікував за своє життя понад 250 наукових робіт. Вершиною його наукової творчості є розроблене ним учення про механізми перенесення збудників інфекції, на основі якого були сформовані закони епідеміології, визначені рушійні сили епідеміологічного процесу, запропонована оригінальна класифікація інфекційних хвороб. Родина ученого після його смерті передала в бібліотеку частину його колекції в кількості 3852 пр.

У 1981 році до фондів Бібліотеки надійшла колекція відомого вченого психіатра Якова Павловича Фрумкіна. Більше півстоліття професор Я.Фрумкін плідно працював у галузі клінічної психіатрії. Вченим було опубліковано майже 150 наукових праць. Основу зібрання становить медична тематика, особливо з психіатрії та психічних хвороб нервової системи, фізіології та патологічної фізіології. Цінність видань у тому, що значна частина, (204 пр.), має автографи їх авторів — присвяти від діячів науки. Тут автографи В.Комісаренка, фізіолога, ендокринолога, академіка АН УРСР (1942), В.Протопопова — психіатра, академіка АН України (1945). Крім того, 91 книга була з автографом самого Я.Фрумкіна.

Багато видань зберегли штемпелі своїх попередніх власників: "Изъ книг Владислава Туманова. Киевъ.", "Из коллекции и библиотеки доктора медицины Д.В.Фельдберга", "Н.Пожога", "Профессор Солнцев В.М.", "Частная библиотека Профессора И.А.Сикорского", першого завідувача кафедри психіатрії Київського медичного інституту (1903—1918), батька відомого авіаконструктора Ігоря Сікорського, який винайшов гелікоптер. Немало книг професора І.Сікорського знаходиться у колекції Я.Фрумкіна.

Значну частину зібрання, а це — 125 назв, становлять документи до 1917 р. Серед них великий інтерес викликає книга В.Бехтерева "Сознание и его границы." (Казань, 1888. — 32 с.). Крім того, що це прижиттєве видання відомого вченого, на обкладинці зберігся його автограф: "Многоуважаемому Николаю Быстрову от В.Бехтерева" та книги З.Фрейда "Тотем и табу". (М. — СПб., б. г.); С.Корсакова "Курс психиатрии". (М., 1913. — Т. 2).

Багато видань надруковано малим накладом, що і зробило їх бібліографічною рідкістю. Назвемо деякі: А.Картамишов "Лечение кожных болезней внушением". (Уфа, 1942. — 157 с., 300 пр.); Я.Коган "О структуре парафренических заболеваний". (Одеса, 1941, 50 пр.).

Домінуюча більшість документів — це видання, які друкувалися під час Великої Вітчизняної війни, тобто у 1941—1945 роки.

Хронологічні рамки колекції охоплюють період з 1870 по 1978 р. і нараховують 926 пр.

Майже одночасно з колекцією Я.Фрумкіна, у бібліотеку в 1981 р. надійшла колекція професора отоларинголога Л.Зарицького, (1901—1983). Леонід Андрійович був відомий і як спеціаліст з фоніатрії. Фізіологія та патологія голосу, мистецтво співу були його давнішим захопленням, адже він консультував співаків оперного театру, консерваторії тощо. Свій досвід Л.Зарицький узагальнив у монографії з фоніатрії. Його підручник з отоларингології, за яким навчалось багато поколінь студентів, і сьогодні користується великим попитом у читачів Бібліотеки. У колекції вченого знаходиться 426 пр. документів.

У 1997 р. у Національну наукову медичну бібліотеку надійшла колекція видатного вченого-біохіміка, заслуженого діяча науки УРСР, академіка АН УРСР В.Беліцера (1906—1988). Його праці присвячені вивченню енергетичних перетворень у клітині, з'ясуванню механізмів окислювально-відновлювальних реакцій клітинного дихання. Пріоритет В.Беліцера в цій галузі визнано світовою наукою. Результати його розроблень знайшли відображення більш як у 200 наукових працях. У колекції Володимира Олександровича 512 од. зб., у тому числі 386 книг та 126 періодичних видань.

У 1998 році до ННМБ надійшла колекція В.Барабоя — радіобіолога, біофізика, професора. Слід зазначити, що вчений приділяв велику увагу майбутній долі своєї бібліотечної зібрання, тому й передав його книгозбірні, з якою ніколи не поривав зв'язків. Загальна кількість документів 1291 пр.

І Л.Громашевський, і Я.Фрумкін, і Л.Зарицький, і В.Барабоя були не тільки постійними читачами бібліотеки, а й її вірними друзями і порадиниками. Своє 90-річчя Лев Васильович Громашевський відзначав в бібліотеці, де була влаштована велика виставка його робіт, а в інтерв'ю телебаченню вчений підкреслив велику роль медичної бібліотеки в формуванні світогляду науковців.

Безумовно, зазначені зібрання цінні й тим, що розкривають і доповнюють світогляд їхніх власників, розширюють коло знань, якими вони цікавилися, а дарчі написи допомагають зрозуміти своєрідність таланту і привабливість особистості адресата.

Колекції вчених — це інтелектуальна скарбниця українства, його колективна пам'ять і, звичайно, вони потре-

бують досконалого вивчення та наукового розкриття, особливо рідкісні та цінні видання, адже усі книжкові пам'ятки Бібліотеки потрібно увести до Державного реєстру національного культурного надбання України, а деякі з них — перлини світової науки — до Всесвітнього опису нової програми ЮНЕСКО, яка почала діяти з 1992 р. й одержала назву "Пам'ять України" з правом використання емблеми "Пам'ять світу".

Понад п'ять років Бібліотека уже працює над створенням комп'ютерної бази даних видань, які є національним надбанням, для уведення їх до Державного реєстру. Це надзвичайно складна і кропітка робота, бо більшість стародруків видані старослав'янською, латинською, англійською, французькою мовами, багато книг надруковані німецьким готичним шрифтом, потребують висококваліфікованих фахівців для їхнього перекладу.

Паралельно бібліотека організує роботу про наявність стародруків у документальних фондах медичних бібліотек України та передачу відомостей до Національної парламентської бібліотеки для введення матеріалів до "Єдиного державного реєстру книжкових пам'яток".

Впродовж свого існування одним з найважливіших завдань ННМБ було формування та збереження документального фонду. Постійно триває пошук та вивчення можливостей доукомплектування видань, які зацікавили б науковців та практичних лікарів. Адже книга — це не просто носій інформації в будь-яку епоху, це насамперед пам'ятка, що об'єднує в собі духовне життя суспільства й технологічний рівень його розвитку, вона несе ідею неповторної, унікальної, специфічної особливості того, що не повинно ніколи втрачатись. Тому забезпечення збереження золотого фонду медичної думки, одна із найактуальніших проблем сьогодення. В результаті фізичного старіння паперу ці раритетні видання конче потребують термінових заходів щодо їхньої реставрації, консервації та створення страхових фондів.

Бібліотека уже розпочала роботу зі створення страхових фондів, і, хочеться сподіватися, що ми і надалі фінансово зможемо її продовжувати на належному рівні.

ННМБ розробила "Програму розвитку бібліотеки на 2002—2010 рр.", де одним із основних пунктів є розділ "Організація збереження та використання бібліотечного фонду", в якому чітко сформульовані питання захисту фондів, але, на жаль, вирішити деякі з них бібліотеці самотужки без фінансової підтримки держави практично неможливо. Книгозбірня не в змозі придбати сучасні засоби захисту фонду "штрих-кодів", "Чек-Пойнт" та систему замкнутого телебачення, необхідні також кошти на створення відповідної матеріальної бази для ремонтно-палітурних та реставраційних робіт.

Збереження книжкових пам'яток, максимальний доступ їх для спеціалістів медичної галузі — це шлях до відродження та збереження духовності національної науки та культури.

Вся відома історія людського пізнання є одночасно й історією медичного пізнання. Філософами і лікарями були такі велети античної культури, як Піфагор, Арістотель, Гіппократ, Гален, видатні діячі арабської культури, особливо Ібн Сіна, або Авіценна, якого називають "князем філософів" та "князем лікарів".

Відродження духовних цінностей світу і своєї країни, їхнє збереження і розповсюдження — одне з завдань Національної наукової медичної бібліотеки України. І це справа державної ваги, бо своїм інформаційним потенціалом бібліотека сприяє підвищенню кваліфікації спеціалістів-медиків, а в кінцевому результаті покращенню якості медичного обслуговування населення.